

R. Kuiper, e. a., ed., *Vuur en vlam. Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 1994, 277 blz., f39,90, ISBN 90 6064 843 9).

In augustus 1944 werd dr. K. Schilder (1890-1952), hoogleraar dogmatiek aan de Theologische hogeschool van de gereformeerde kerken te Kampen, door de generale synode van deze kerken wegens 'mouterij' afgezet als hoogleraar en predikant. Schilder bekleedde voor de oorlog binnen de kring van de gereformeerde kerken een sleutelpositie: hij entameerde belangrijke theologische debatten over de erfenis van Abraham Kuyper en de theologie van Karl Barth, zette de generale synode van 1936 aan tot het besluit tucht te oefenen over kerkleden, die zich bij de NSB of de CDU hadden aangesloten en was vanaf 1933 toonaangevend in zijn radicale bestrijding van de nationaal-socialistische ideologie als anti-christelijk, anti-democratisch en anti-nationaal.

Zijn woord is voor velen binnen de gereformeerde kerken vernieuwend en enthousiasmerend geweest, en zijn optreden wekte een binnen-kerkelijke geestelijke beweging, die in de loop der jaren aan invloed won. Hoe wezenlijk die beweging was voor velen, bleek wel, toen in 1944-1945 ongeveer tien procent van de kerkleden hem volgde in de vrijmaking, die een breuk met de oude gereformeerde kerken betekende. Prof. dr. D. H. Th. Vollenhoven treurde nadien: 'De besten zijn van ons heengegaan' (11, 15).

Zeven jonge historici, afkomstig uit de gereformeerde kerken (vrijgemaakt), beschrijven hoe het deze kerken in de kwart eeuw na de afwerping van dat juk is vergaan. R. Kuiper geeft een geschiedenis in vogelvlucht en beschrijft het wel en wee van de vrijgemaakte studentengroepen. K. Gunnink stelt het vrijgemaakte middelbaar onderwijs aan de orde, terwijl uiteraard hoofdstukken over de binnen deze kring zo belangrijke kerkelijke periodieken niet ontbreken; hiervoor tekenen Willem Bouwman en Piet H. de Jong, twee journalisten van het in deze kring ontstane *Nederlands dagblad*. Ook is er aandacht voor twee opmerkelijke figuren: kleinzoon A. Janse schrijft over zijn gelijknamige grootvader, onderwijzer en publicist, die met zijn pleidooi voor verootmoediging een deel van de vrijgemaakten heeft gevormd en L. Gunnink handelt over ds. A. van der Ziel, rondom wiens optreden één van de brandhaarden ontstond, die eind jaren zestig tot een nieuwe kerkscheuring leidde. Aan een andere brandhaard, de zogenaamde open brief uit 1966, heeft P. H. Siebe een artikel gewijd. De bundel sluit af met een terugblik van prof. dr. A. Th. van Deursen, eveneens afkomstig uit vrijgemaakte kring. De laatste signaleert, dat in deze eerste historische beschrijving van de materie — voorheen het gebied van theologen — de apologetische toon ontbreekt (255-257). In de zakelijk gestelde, met feiten overladen artikelen klinkt veeleer weemoed door over het feit dat het voor 1944 gewekte enthousiasme nadien veelszins is aangewend voor onderlinge twist (39, 257). Deze weemoed lijkt het verbindende element tussen de artikelen; de formulering van een samenhangend thema ontbreekt, evenals een beoordeling van de periode 1944-1969 en een vergelijking met ontwikkelingen elders. Aanzetten tot een beoordeling bieden de artikelen echter voldoende. De twisten gingen goeddeels over het feit, dat vrijmaking alléén volgens sommigen niet voldoende was. De 'reformatie' van 1944 moest consequent (sleutelwoord in vele redeneringen: 17, 19, 35, 70, 110, 133, 267) worden doorgezet: de politiek (ARP), de academische wereld (de studentenvereniging 'Societas studiosorum reformatorum') en het christelijk onderwijs moest voor of tegen de vrijmaking kiezen. Werde de volgens dit standpunt enige juiste keuze niet gemaakt, dan werd de samenwerking opgezegd. Vele vrijgemaakten voelden zich bezwaard door deze 'breekijzer-methode' en wensten niet aan elke per consequentie gestelde nieuwe eis voldoen. Er werd zoveel energie gestoken in het onderlinge debat, dat het niveau en de breedte van de vooroorlogse beweging rond Schilder na 1944 niet meer is bereikt (101). Van Deursen maakt in zijn nuchtere

terugblik een uitzondering voor het blad *Polemios* onder redactie van G. Puchinger (270), die evenals prof. dr. K. J. Popma de 'kerkelijke ernst' (85) van de vrijgemaakten waardeerde, maar vroeg om bezinning in plaats van *Konsequenz-macherei*. Dit roept de vraag op, van welke statuur deze kerkelijke kring was. Sloeg de vrijmaking niet te ver door? Waar kwam dit extremisme toch vandaan? Waren de twisten kinderziekten, zijn zij inherent aan het uitgesproken gereformeerde karakter van deze kring, of was de vrijgemaakte leiding te beperkt om vorm te kunnen geven aan een 'normaal, gezond kerkelijk leven' (267)? Het zijn vragen die het boek oproept, maar voorzichtiglijk onbeantwoord laat.

G. Harinck

J. Hoffenaar, B. Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten. De koninklijke landmacht 1945-1990* (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninkinnegracht, 1994, 535 blz., f59,90, ISBN 90 12 08045 2).

Met dit kloeke boek is voor het eerst de naoorlogse geschiedenis van de koninklijke landmacht in kaart gebracht. De sectie militaire geschiedenis van de landmachtstaf wilde een overzichtswerk presenteren dat voor militairen herkenbaar en voor de niet-ingewijden begrijpelijk zou zijn. Er is dan ook veel zorg besteed aan de uitvoering. Het boek is mooi vormgegeven en bovendien voorzien van talrijke foto's, kaarten en schema's. Omdat niet het Nederlands defensiebeleid maar de krijgsmacht als organisatie centraal staat, gaat de meeste aandacht uit naar de taakstelling, de organisatiestructuur, de aanschaf van het materieel en het personeelsbeleid. De wisselwerking tussen de legerleiding en de politieke top komt slechts aan de orde voor zover het tot openlijke schermutselingen leidde. Een analyse van de invloed van de landmachtstaf op de totstandkoming van het defensiebeleid ontbreekt. Het boek is ook verder vooral beschrijvend van karakter.

De geschiedenis van de koninklijke landmacht wordt onderverdeeld in een aantal perioden. In de eerste jaren na de oorlog werd de landmacht ingezet bij de strijd in Nederlands-Indië. Met de verdedigingsvoorbereiding in Nederland kon daarom pas in 1950 een aanvang worden gemaakt. Deze opbouwfase neemt het grootste deel van de jaren vijftig in beslag. In de operationele plannen van de landmacht speelt de IJssellinie dan de hoofdrol. Eindjaren vijftig groeit de twijfel aan het succesvol toepassen van grootschalige inundaties die de kern van de IJsselverdediging uitmaken. De verdedigingslinie wordt naar het oosten verplaatst. Voor de koninklijke landmacht betekent dat stationering in de Bondsrepubliek Duitsland. Het luidt een nieuwe fase in de ontwikkeling van de landmacht in. De uitvoering van de voorwaartse verdediging noopt tot een reorganisatie van het eerste legerkorps en het opstellen van nieuwe operatieplannen. Vooral de beschrijving van die laatste is interessant — hoewel niet altijd even boeiend — omdat het meer inzicht verschaft in de wijze waarop de legerleiding dacht dat het gevecht zou verlopen. Onduidelijk blijft evenwel in hoeverre de Nederlandse plannen overeenkwamen met de voorbereidingen die in NAVO-verband werden getroffen. Hoe de Nederlandse defensieplannen werden afgestemd op de NAVO komt alleen aan de orde waar het gaat om de nucleaire strategie.

De nuclearisering van de NAVO-strategie leidt in de jaren zestig tot de introductie van nucleaire wapensystemen in de koninklijke landmacht. In diezelfde periode krijgt het proces van mechanisatie en motorisatie, waarmee men al eerder een begin had gemaakt, zijn beslag. Op andere gebieden kampt de landmacht echter met een groeiende materiële achterstand. De koninklijke landmacht maakt moeilijke tijden door. Eerst na 1973 wordt de investeringsruimte